

JAN DANILUK

ORCID: 0000-0003-4553-552X

Uniwersytet Gdański

XIX Światowy Kongres Esperantystów w Gdańsku w 1927 roku w świetle druków ulotnych. Przyczynek do zagadnienia efemer jako źródła historycznego

Abstrakt

Tekst jest próbą syntetycznego przedstawienia wartości efemer jako źródła z perspektywy historyka. Za przykład posłużył zbiór efemer związanych z XIX Światowym Kongresem Esperantystów, którego gospodarzem w 1927 roku był Gdańsk (Danzig).

Słowa kluczowe: esperanto, Światowy Kongres Esperantystów, Danzig/Gdańsk

Esperanto to nazwa sztucznie utworzonego języka (tak zwanego języka pomocniczego), wymyślonego przez doktora Eliezera Lewi Samenhofa, czyli Ludwika Łazarza Zamenhofa (1859–1917). Był Żydem polskiego pochodzenia, urodził się w Białymstoku. Z zawodu okulista, pracował w Warszawie. W 1887 roku wydał broszurę w czterech językach: rosyjskim, polskim, niemieckim i francuskim, w której wyłożył podstawy gramatyczne wymyślonego przez siebie języka. Pierwotnie Zamenhof nazwał go *lingua inernacio* („język międzynarodowy”), ostatecznie jednak przyjęła się nazwa esperanto, od pseudonimu, jakim autor podpisał się na okładce swojej broszury: Dr. Esperanto.

Nowy język miał być łatwy do nauki, neutralny i uniwersalny, aby mógł służyć usprawnieniu komunikacji między ludźmi. Pomyśl białostockiego lekarza szybko zdobył wielu zwolenników. Miał (i ma nadal) w sobie coś z idealistycznego podejścia do świata — chęci przewyciężenia różnic dzielących społeczności i narody poprzez likwidację bariery w porozumiewaniu się. Pojawili się i krytycy, którzy

widzieli w esperanto zagrożenie dla tożsamości narodowych. Zamenhof miał na tego typu zarzuty odpowiadać, iż „obawa, że język międzynarodowy zniszczy języki narodowe, jest tak samo śmieszna, jak obawa, że poczta, która umożliwiła komunikację między ludźmi, może uczynić zbyteczną rozmowę ustną”.

Ruch esperancki zaczął gwałtownie się rozwijać — powstawały nowe towarzystwa i kluby, organizowano się na poziomie krajowym oraz międzynarodowym. W języku esperanckim wydawano nie tylko książki, ale i gazety. W 1905 roku rozpoczęto organizację światowych zjazdów esperantystów, z których pierwszy odbył się w Warszawie¹.

Idea ruchu esperanckiego dotarła na początku XX wieku także do Gdańska. W listopadzie 1907 roku założono w mieście Danziger Esperanto Verein (Gdańskie Towarzystwo Esperanto), którego inicjatorką była Anna Elisa Tuschinski (1841–1939), bez wątpienia jedna z najbardziej nietuzinkowych kobiet w historii Gdańska. Urodziła się w ewangelickiej rodzinie kupca Gustava Lorweina i jego żony, która miała korzenie polskie. Anna Lorwein z wykształcenia była nauczycielką. Wyszła za mąż za kupca Karola Tuschinskiego i miała córkę. Owdowiała pod koniec XIX wieku. Poza tymi faktami niewiele wiadomo o latach jej aktywności zawodowej i szczegółach życia rodzinnego. Zetknęła się z ideą języka esperanto, gdy miała ponad 60 lat — nauczyła się go i sama szybko zaczęła organizować kursy. W 1908 roku Anna Tuschinski osobiście poznała Ludwika Zamenhofa podczas IV Światowego Kongresu Esperantystów, który odbywał się wówczas w Dreźnie. Zatańczyli w parze, otwierając tradycyjny bal kongresowy².

Środowisko miejscowych niemieckich esperantystów szybko zaczęło aktywnie działać i się rozwijać, trzy lata po założeniu Gdańskiego Towarzystwa Esperanto liczyło już 100 członków. W 1912 roku to właśnie Gdańsk wraz z Sopotem stał się gospodarzem corocznego, siódmego już wówczas, Ogólnoniemieckiego Kongresu Esperantystów³. Wydano z tej okazji między innymi pierwszy przewodnik po Gdańsku w języku esperanto⁴. Kluczowym wydarzeniem w dziejach ruchu esperanckiego w mieście nad Motławą było jednak zorganizowanie 15 lat później XIX Światowego Kongresu Esperantystów⁵ (o czym w dalszej części tekstu).

¹ O Zamenhofie, idei języka esperanto i ruchu esperanckim w szerszym ujęciu — zob. między innymi Głębowski 1962; Żytyński 1987; Żelazny 2012. Z nowszych opracowań o zasięgu międzynarodowym — zob. Schor 2016.

² O początkach ruchu esperanckiego w Gdańsku oraz o Annie Tuschinski w szczególności por. Golec 2008: 17–19, 69–71, 150–152; „Zoppoter Zeitung” 23.11.1920, nr 274: 3; „Danziger Allgemeine Zeitung” [dalej: DAZ] 5.12.1931, nr 285: 7; „Danziger Neueste Nachrichten” [dalej: DNN] 5.12.1932, nr 285: 3. W sposób syntetyczny i popularnonaukowy: Daniluk 2022: 45–51.

³ Por. Golec 2008: 19. Ciekawą efemerę (charakterystyczną, trójkątną zalepkę) związaną z tym zjazdem prezentuje Austriacka Biblioteka Narodowa, czyli Österreichische Nationalbibliothek [dalej: ÖNB] — *Verschlussmarke* (VII Deutscher Esperanto-Kongress Danzig-Zoppot 27.7–1.8.1912), zbiory ÖNB, sygn. Gm A 2, 1912, D, <https://onb.digital/result/10FC69A2> [dostęp: 2.07.2021].

⁴ Z tej okazji wydano nawet przewodnik po Gdańsku w języku esperanckim (*Guidlibro tra Dancigo* 1912), a także jedną okolicznościową publikację – Ledermann 1912.

⁵ Niekiedy można też znaleźć nazwy w postaci Międzynarodowego/Powszechnego Kongresu Esperanto/Esperantystów.

Mimo długoletnich tradycji, kontynuowanych także aktywnie po zakończeniu drugiej wojny światowej już przez polskich esperantystów, relatywnie bogatych zbiorów esperanckich w miejscowych bibliotekach⁶, a także ukazania się drukiem pracy, która podjęła próbę monograficznego ujęcia historii ruchu esperanckiego w Gdańsku⁷, ten wątek historii nadal jest słabo znany. Jak się wydaje, przyczyną takiego stanu rzeczy jest nie tylko sam spadek popularności (czy w ogóle znajomości) idei ruchu esperanckiego we współczesnej Polsce, porównując sytuację chociażby z latami sześćdziesiątymi czy siedemdziesiątymi ubiegłego wieku, ale także duże luki i znaczny stan rozproszenia bazy źródłowej, wreszcie — sam charakter dostępnych źródeł.

Nie licząc bowiem pojedynczych wzmianek w zachowanych archiwaliach, podstawowymi obecnie rodzajami źródeł do poznania historii dawnego (to jest — przed 1945 rokiem) ruchu esperanckiego w Gdańsku pozostaje, z jednej strony, prasa z epoki (odgrywająca tu rolę fundamentalną), a także efemery, których zachowało się relatywnie dużo, w szczególności dla kluczowego dla dziejów tego zjawiska wydarzenia, jakim był (wzmiankowany już) XIX Światowy Kongres Esperantystów. Odbył się on w dniach 28 lipca – 4 sierpnia 1927 roku, a jego gospodarzem był Gdańsk wraz z Sopotem⁸ (w okresie międzywojennym leżące w granicach Wolnego Miasta Gdańska).

Tytułowy kongres wydaje się tym samym świetnym przykładem, by podjąć próbę przesłedzenia, na ile efemery — będące w tym wypadku jednym z podstawowych rodzajów dostępnych źródeł o wydarzeniu⁹ — są wystarczające do badań o charakterze *stricte* historycznym.

By w pełni zrozumieć, dlaczego kongres odbył się w Gdańsku, należy uwzględnić kontekst: początek lat dwudziestych to okres największej aktywności esperantystów.

W 1922 roku odbył się Gdański Kongres Esperantystów, w którym uczestniczyło 150 esperantystów, w tym także goście z zagranicy, a wśród nich chociażby Klara Zamenhof, wdowa po twórcy „języka międzynarodowego”. Organizowano nie tylko kursy językowe, ale także zabawy, bale, spotkania i odczyty. W trakcie II Międzynarodowych Targów Gdańskich (Danziger Messe), w 1924 roku wydano po raz pierwszy materiały informacyjne także w języku esperanto. Język ten trafił też jako przedmiot nauczania do szkoły policji Wolnego Miasta Gdańska, był obecny

⁶ W pierwszej kolejności warto wspomnieć w tym miejscu o bogatych w literaturę esperancką, jak i o esperancie, zbiorach Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej im. Macierzy Szkolnej w Gdańsku.

⁷ Mowa o cytowanej już publikacji autorstwa Józefa Golca (zob. przyp. 2).

⁸ Jednym z kluczowych źródeł do poznania historii kongresu jest tak zwana księga kongresowa — *Kongreso libra...* 1927. Znaleźć tam można pełną listę członków komitetu honorowego, jak i organizacyjnego, a także szczegółowy program całego kongresu. Publikację uzupełniono ponadto o zarys historii ruchu esperanckiego w Gdańsku, niewielki przewodnik turystyczny po mieście, listę konsulatów i najważniejszych urzędów, a także rozkład jazdy i tras komunikacji publicznej (tramwajowej, autobusowej oraz statków pasażerskich). Druga zasadnicza część publikacji zawiera szczegółowe sprawozdanie Światowego Związku Esperantystów i jego poszczególnych wydziałów za rok 1926–1927.

⁹ Największy ogólnodostępny (*via internet*) zbiór efemer związanych z opisywanym kongresem można znaleźć na stronach przywoływanej już ÖNB (zob. przyp. 3). Fakt, że to właśnie w wiedeńskiej bibliotece znajdują się bogate zbiory esperanckie (dotyczące oczywiście nie tylko Gdańska), wynika z tego, że działa przy nim Muzeum Esperanta, które korzeniami sięga właśnie 1927 roku (decyzja o jego powołaniu zapadła podczas XIX Międzynarodowego Kongresu Esperantystów w Gdańsku).

w audycjach radiowych nadawanych przez uruchomioną we wrześniu 1926 roku lokalną rozgłośnię radiową. Próbowano również wskazać, że w tak popularnym wśród zagranicznych gości kurorcie, jakim był międzywojenny Sopot, esperanto powinno znaleźć większe zastosowanie.

Jednym z pionierów ruchu esperanckiego na Pomorzu Gdańskim był Polak Bernard Binnebesel (1904–1939), późniejszy obrońca Poczty Polskiej w Gdańsku. Zainteresował się językiem esperanto jeszcze jako nastolatek, mieszkając w Malborku. Utrzymywał kontakt między innymi z kołem esperanckim, które funkcjonowało przy Wyższym Seminarium Duchownym w Pelplinie, od 1920 roku znajdującym się w granicach odrodzonej Polski. Jednym ze zwolenników idei Zamenhofa był chociażby biskup Konstanty Dominik. Pod koniec lutego 1922 roku założono w Gdańsku pierwszą polską grupę esperantystów (Verda Club, czyli Zielony Klub). Przewodniczył mu Bolesław Kiełbratowski (1884–1974), polski dziennikarz, drukarz i wydawca w międzywojennym Gdańsku i Gdyni, znany przede wszystkim z założenia i prowadzenia „Dziennika Gdyńskiego” (1928–1939).

Gdańscy esperantyści (to jest — zrzeszeni głównie w Danziger Esperanto Verein) dość szybko rozpoczęli starania, aby organizacja któregoś ze światowych kongresów przypadła w udziale ich miastu. Pierwsze skrzypce w tych działaniach odgrywali (wspomniana już) Anna Tuschinski oraz Bernhard Aeltermann, przewodniczący Gdańskiego Towarzystwa Esperanto. Projekt poparły także władze gdańskie, które w lipcu 1921 roku umożliwiły nawet utworzenie tak zwanego urzędu esperanto (Esperanto-Amt Danzig), udostępniając na ten cel biuro i jednego z urzędników. Po kilku latach starań ostatecznie udało się: XIX Światowy Kongres Esperantystów miał odbyć się w Gdańsku latem 1927 roku¹⁰.

Z okazji kongresu wydano w formie druku ulotnego oficjalny afisz z podstawowymi, najważniejszymi informacjami o wydarzeniu. Podano w nim oficjalny kalendarz imprezy (w tym terminy, do kiedy można zgłaszać uczestnictwo), najważniejsze osoby wchodzące w skład komitetu honorowego i organizacyjnego, adres biura, a także garść praktycznych informacji o samym Wolnym Mieście Gdańsku (w tym szczególnie dotyczące opłat, komunikacji czy urzędów)¹¹. Z punktu widzenia historyka praktycznie wszystkie informacje zawarte w tym źródle zostały powtórzone (i rozszerzone) w tak zwanej księdze kongresowej¹², zaś informacje odnoszące się do Wolnego Miasta Gdańska są oczywiście wtórne — podobny charakter mają dane dotyczące miasta nad Motławą zawarte w przewodniku po Polsce i Wolnym Mieście

¹⁰ Por. Golec 2008: 19–20; wydania „Zoppoter Zeitung” (1.06.1920; 2.02.1921); DAZ (21.05.1921, 27.07.1921, 6.06.1922, 20.06.1922, 4.08.1925); „Danziger Volksstimme” (26.02.1925, 17.01.1927, 2.02.1927, 6.05.1927); „Gazety Gdańskiej” (7.08.1921, 23.08.1921); „Gazety Gdańskiej — Echo Gdańskie” (18.08.1926, 24.02.1927).

¹¹ *Oficjala informilo — 19. Universala Kongreso de Esperanto de Danzig*, zbiory ÖNB, sygn. 701635-C.19,6, https://digital.onb.ac.at/RepViewer/viewer.faces?doc=DTL_6367675&order=1&view=SINGLE [dostęp: 3.07.2021].

¹² Zob. przyp. 8.

Gdańsku, który został wydany w 1927 roku w Krakowie (przy okazji poprzedzającego światowy kongres zjazdu polskich esperantystów)¹³.

Najpopularniejszą efemerą związaną z opisywanym kongresem jest przede wszystkim seria kart pocztowych wydana w lipcu 1927 roku przez pocztę gdańską. Były one sprzedawane tylko przez określony, relatywnie krótki okres — między 15 lipca a 15 sierpnia, i tylko w dwóch urzędach pocztowych: nr 1 przy Langgasse (ul. Długiej) oraz nr 5 przy dworcu kolejowym. Na serię składały się dwa zestawy kart przedstawiających wybrane zabytki Gdańska czy Sopotu: jeden wydrukowany w kolorze zielonym, drugi zaś — w czerwonym. Te pierwsze miały wydrukowane znaczki w cenie 10 fenigów, drugie — 20 fenigów. Każda karta pocztowa zawierała podpisy zarówno w języku niemieckim, jak i esperanto. Stałym ich elementem była też większa adnotacja z samą nazwą kongresu i datą jego trwania¹⁴. Specjalnie w celu obsługi zagranicznych gości, uczestników kongresu, w biurze kongresu (w nieistniejącym już dziś Domu Bractwa Strzeleckiego im. Fryderyka Wilhelma przy obecnej ul. 3 Maja) otwarto nawet tymczasowo filię urzędu pocztowego, gdzie oddelegowano urzędników władających językiem esperanto¹⁵.

Ciekawie wygląda dobór obiektów, które zdecydowano się przedstawić na widokówkach. Zidentyfikowano ich do tej pory łącznie jedenaście. Siedem z nich to obiekty z historycznego Śródmieścia, trzy — z innych dzielnic Gdańska, jedna zaś — obiekt z Sopotu. Co jednak istotniejsze, obok tych najsłynniejszych budynków i największych zarazem atrakcji turystycznych, a więc kościoła Wniebowzięcia NMP, Ratusza Głównomiejskiego, Żurawia z widokiem na Długie Pobrzeże, Wielkiego Młyna, Pałacu Opatów w Oliwie czy domu zdrojowego w Sopocie, które niejednokrotnie były prezentowane na pocztówkach, zdecydowano się także na uwiecznienie obiektów czy miejsc zdecydowanie rzadziej portretowanych. Do nich zaliczyć trzeba kościół św. Jana (widziany z perspektywy Motławy), wejście do Nowego Portu, gmach Volkstagu (jednoizbowego parlamentu Wolnego Miasta), a także budynek dyrekcji Poczty i Telegrafu w Gdańsku oraz gmach politechniki. O ile jeszcze dla dwóch ostatnich lokalizacji można znaleźć wytłumaczenie¹⁶, o tyle dobór pozostałych jest jednak z dzisiejszej perspektywy nieoczywisty. Można domniemywać, że uwiecznienie Volkstagu — jednego z głównych organów lokalnych władz — miało na celu podkreślenie ówczesnego statusu Gdańska jako Wolnego Miasta¹⁷,

¹³ *Illustrita guidlibro...* 1927.

¹⁴ DAZ 15.07.1927. Kilka z omawianych kart prezentowanych jest w przywoływanych już zbiorach ÖNB, a jedna znajduje się w zbiorach PAN Biblioteki Gdańskiej (sygn. 5264/17). Karty relatywnie często pojawiają się także na aukcjach internetowych.

¹⁵ DAZ 26.07.1927.

¹⁶ W przypadku gmachu dyrekcji zapewne chodziło o autoreklamę wydawcy kart pocztowych, zaś z kolei dzisiejsza Politechnika Gdańska (wówczas: Technische Hochschule der Freien Stadt Danzig) została najpewniej uwieczniona z tego względu, że to właśnie w jej murach odbywał się III Letni Uniwersytet Esperanto podczas kongresu.

¹⁷ W tym miejscu można zauważyć, że w przeciwieństwie do grafik prezentujących obiekty na pozostałych 10 kartach pocztowych, akurat wyobrażenie Volkstagu jest o wiele większe i zajmuje prak-

a sportretowanie wejścia do portu — przypomnieć o morskim charakterze i położeniu na wybrzeżu Zatoki Gdańskiej. Widok na kościół św. Jana w powyższym zestawieniu budzi największe zaskoczenie.

Rycina 1. Karta pocztowa wydana z okazji XIX Światowego Kongresu Esperantystów w Gdańsku, 1927 rok. Grafika przedstawia wejście do portu gdańskiego. Ze zbiorów PAN Biblioteki Gdańskiej.

Efemer związanych bezpośrednio z omawianym wydarzeniem było naturalnie więcej.

Podobnie jak poprzednie kongresy, tak i międzynarodowe spotkanie esperantystów w Gdańsku w 1927 roku było reklamowane przez oficjalny plakat: przedstawiał on północną półkulę globu ziemskiego z zaznaczonym pięcioramienną gwiazdą Gdańskiem i bryłą jednego z najszlachetniejszych zabytków miasta, czyli (przywołanym już wcześniej) kościołem Wniebowzięcia NMP. Cały plakat utrzymany był w tonacji zieleni — koloru jednoznacznie przypisanego do ruchu esperanckiego¹⁸. Poza oczywistymi informacjami, takimi jak data, nazwa czy miejsce trwania kongresu, na

tycznie całą połowę awersu karty. Pozostałe grafiki zauważalnie mniej, zwykle około jedna czwarta całego awersu. Pytaniem otwartym pozostaje, czy był to zabieg celowy, czy może przypadek. Zob. Ganssache: XIX Universala Kongreso de Esperanto, zbiory ÖNB, sygn. PA 118, <https://digital.onb.ac.at/rep/osd/?10CFB448> [dostęp: 12.09.2023].

¹⁸ Zieleń jako kolor nadziei. Zob. *Plakat XIX. Universala Kongreso de Esperanto Danzig 1927*, zbiory ÖNB, sygn. Pla-1-1927.1, <https://digital.onb.ac.at/rep/osd/?10D7DB1D> [dostęp: 3.07.2021].

plakacie zawarto także informację o odbywającej się w ramach kongresu III edycji Letniego Uniwersytetu Międzynarodowego (III Internacia Somero Universitato)¹⁹. Odnotowano też firmę, w której nie tylko wykonano projekt, ale i zrealizowano druk offsetowy plakatu. Zadanie to powierzono największemu lokalnemu (to jest — w Wolnym Mieście) wydawnictwu, czyli firmie A.W. Kafemann.

Omówiony plakat, poza kwestią przywołania (potwierdzenia) podstawowych danych dotyczących kongresu, jest kolejnym źródłem, które może posłużyć do badań nad symboliką Gdańska w okresie międzywojennym. Sam wybór masywnego gotyckiego kościoła Wniebowzięcia NMP jako najważniejszego (na plakacie) obiektu potwierdza fakt sięgania często przez ówczesnych niemieckojęzycznych twórców po obiekty, wydarzenia czy idee, które jednoznacznie wiązały Gdańsk z jego średniowieczną (dokładniej: hanzeatycką), a w domyśle — niemiecką — przeszłością i dziedzictwem²⁰.

Obecnie znana jest przynajmniej treść jednego z referatów, który został wygłoszony podczas wspomnianej imprezy, to jest — organizowanego w murach gdańskiej politechniki cyklu popularnonaukowych wykładów i dyskusji prowadzonych w języku esperanto. Znajomość tekstu zawdzięczamy wydaniu go w formie niewielkiej, liczącej zaledwie siedem stron broszury. Wykład wygłoszony przez Amerykankę Marthę Root (1872–1939) zatytułowany został *Bahaistyczne²¹ dowody naukowe na życie pośmiertne (Bahaaj sciencaj pruvoj de vivo post morto)*. Sama Root była jedną z najaktywniejszych propagatorek bahaizmu w okresie międzywojennym, podróżującą po całym świecie i wygłaszającą liczne wykłady. Fakt, że broszura oznaczona została numerem dziewięcym, sugeruje, że także inne wykłady (a przynajmniej niektóre z nich) zostały wydane w podobnej formie²².

Zachowały się ponadto dwa blankiety zaproszeń na spotkania powitalne dla uczestników kongresu: jeden wydany przez Senat Wolnego Miasta Gdańska²³, drugi zaś na spotkanie zorganizowane przez Komisarjat Generalny RP w Gdańsku²⁴. Na

¹⁹ Obowiązywała formalnie inna nazwa: III Letni Uniwersytet Esperanto.

²⁰ Szerzej na temat roli wyobrażeń graficznych w próbie budowania tożsamości międzywojennego Gdańska choćby Friedrich 2015.

²¹ Od bahaizmu, religii monoteistycznej, która korzeniami sięga dziewiętnastowiecznej Persji. Idea bahaizmu była relatywnie popularna w środowisku esperanckim, co wynikało między innymi z podkreślenia przez bahaitów duchowej jedności ludzkości. Do zwolenniczek bahaizmu zaliczała się między innymi Lidia Zamenhof, córka twórcy „języka międzynarodowego”.

²² Root 1927. Egzemplarz broszury znajduje się między innymi w zbiorach Staatsbibliothek Berlin, sygn. 17 ZZ 1325.

²³ *Einladung zu einem Begrüßungsabend durch den Senat der Freien Stadt Danzig anlässlich des 19. Esperanto-Weltkongresses, Danzig 1927*, zbiory ÖNB, sygn. EspObj 3159, <https://onb.digital/result/1133D5EC> [dostęp: 3.07.2021].

²⁴ *Einladung zu einem Empfang beim Generalkommissar der Freien Stadt Danzig* [powinno być: Republik Polen] *Henryk Strasburger anlässlich des 19. Esperanto-Weltkongresses, Danzig 1927*, zbiory ÖNB, sygn. EspObj_3157, https://digital.onb.ac.at/rep/access/onbdigital/BAG_21264757 [dostęp: 3.07.2021].

pierwszym z wymienionych znalazła się informacja, że przyjęcie miało miejsce we wnętrzach reprezentacyjnego Dworu Artusa w sobotę, 30 lipca, wieczorem (po- czątek o godz. 21.00). Choć same w sobie nie stanowią (pod względem informa- cyjnym) ważnego źródła (to jest — nie wnoszą nowych istotnych danych), to po- średnio potwierdzają fakt rangi kongresu i wagi tego wydarzenia latem 1927 roku. Nieco zaskakuje skromny wygląd obu zaproszeń, chociażby bez wyobrażeń herbu czy flagi Gdańska (w przypadku pierwszej efemery), albo symboli Polski (w przy- padku drugiej).

Wśród innych efemer związanych z XIX Światowym Kongresem Esperanto w Gdańsku można też wspomnieć o dwóch kartach uczestników kongresu. Dzięki nim wiemy, że były numerowane i wystawiane imiennie. Są także potwierdzeniem, kto stał na czele komitetu organizacyjnego — podpis prezesa (Präsident) Aelter- manna jest doskonale na nich widoczny²⁵.

Zachował się także prosty w formie bilet wizytowy²⁶. Na niewielkim prostokątym kartoniku z lewej strony znajduje się wykonana czerwonym atramentem grafika ukazująca fragment Długiego Targu z bryłą Ratusza Głównomiejskiego i Dworem Artusa, w tle zaś — wieżą kościoła Wniebowzięcia NMP. Ujęcie jest nie- dokładne, w istocie fałszujące perspektywę. Po prawej widnieje napis wykonany niebieskim atramentem „Herr Steiner”. Mowa o Hugonie Steinerze (1878–1969), uczestniku XIX Światowego Kongresu Esperantystów w Gdańsku oraz założycielu wiedeńskiego Muzeum Esperanta.

Kolejny raz widzimy, że dopiero wiedza pozyskana z innych źródeł czy opraco- wań (w tym wypadku: opisu z inwentarza) pozwala nam docenić niewielki artefakt i nadać mu odpowiedni kontekst. Doprecyzowanie, jakiego Steinera dotyczy opisa- ny bilet wizytowy, oraz datacja dokumentu są informacjami, których na próżno ba- dacz może szukać w samym źródle. Bez nich tymczasem bilet wizytowy nie stanowi praktycznie żadnej wartości z perspektywy historyka.

Interesującymi źródłami w języku esperanto są także — wydawane w trakcie trwa- jącego kongresu — teksty kazania wygłoszonego podczas uroczystego nabożeństwa w kościele Wniebowzięcia NMP w Gdańsku oraz porządek tego nabożeństwa, które zostało odprawione z okazji czterdziestolecia języka esperanto (31 lipca 1927)²⁷. Oba teksty zostały przetłumaczone z języka niemieckiego na esperanto. Z całą pewnością

²⁵ Por. *Kongresa Karto No. 617* (XIX. Universala Kongreso de Esperanto Danzig 1927), zbiory zbioru ÖNB, sygn. E7.2.2/3154, https://digital.onb.ac.at/rep/osd/?BAG_21264736 [dostęp: 3.07.2021]; *Kongresa Karto No. 922* (XIX. Universala Kongreso de Esperanto Danzig 1927), zbiory zbioru ÖNB, sygn. E7.2.2/2301, <https://digital.onb.ac.at/rep/osd/?10D5611E> [dostęp: 12.09.2023].

²⁶ *Namenskärtchen Hugo Steiner*, 1927, zbiory ÖNB, sygn. EspObj 3156, <https://digital.onb.ac.at/rep/osd/?1173FADD> [dostęp: 12.09.2023].

²⁷ Zob. *Prediko okaze de XIX. Universala Jubilea Kongreso kvardeka de Esperanto en la preĝejo de Sankta Marien en Danzig la 31 an de Julio 1927*, zbiory ÖNB, sygn. 701635-B.19, https://digital.onb.ac.at/RepViewer/viewer.faces?doc=DTL_6263814&order=1&view=SINGLE [dostęp: 3.07.2021]; *Ordo de diservo: en la preĝejo de Sankta Marien Danzig okaze de la XIX. Universala Kongreso de Es-*

mogą służyć do ciekawych badań lingwistycznych czy być kolejnym źródłem do badań nad religijnością lub retoryką kościelną w okresie Wolnego Miasta Gdańska. Znow jednak dla samego przebiegu kongresu stanowią tylko i wyłącznie potwierdzenie przebiegu obchodów czterdziestolecia.

Na marginesie można wspomnieć, że w języku esperanto — właśnie z okazji kongresu — wydano nawet jeden z numerów najpoczytniejszego dziennika międzywojennego Gdańska, czyli „Danziger Neueste Nachrichten”, a w niektórych hotelach (między innymi hotelu Gdańsk, w Central Hotelu i Monopol Hotelu, a w Sopocie — w słynnym Kasino Hotelu) w restauracyjnym menu dodatkowo umieszczono nowe szyldy i tablice informacyjne także w języku esperanto²⁸.

Dzięki jeszcze innemu dokumentowi, jakim była tak zwana karta rezerwacyjna (*Loĝejo karto*)²⁹, możemy dowiedzieć się o sposobie organizacji i zwrotach kosztów nocowania uczestników podczas kongresu i potwierdzić adres biura kongresowego. Należy zauważyć, że wbrew pierwotnym założeniom i zarazem obawom organizatorów, którzy spodziewali się nawet i ponad 2000 gości, ostatecznie latem 1927 roku do Gdańska i Sopotu zjechało ich nieco mniej niż połowa, bo ponad 920 esperantystów z 40 różnych krajów³⁰.

Delegaci, poza programem spotkań i odczytów, mieli zapewniony także bogaty program kulturalno-rekreacyjny. Między innymi 3 sierpnia 1927 roku zorganizowano wycieczkę statkiem po Zatoce Gdańskiej na pokładzie parowca „Paul Beneke”. Jedną z efemer, którą można podziwiać do dziś, to właśnie bilet z tego rejsu, na którym (oczywiście w języku esperanto) zachowały się adnotacje dotyczące czasu trwania wycieczki, trasy i miejsca zbiórki pasażerów³¹.

Na podstawie dostępnych efemer nie sposób dowiedzieć się o kluczowych elementach programu kongresu, a przynajmniej — nie o wszystkich. I tak, bazując wyłącznie na efemerach, pominięto by zupełnie wiadomość, że to właśnie w Gdańsku w 1927 roku ustanowiono Dzień Książki Esperanckiej, który obchodzony jest do dziś 15 grudnia. Z ust Feliksa Zamenhofa (brata Ludwika) padła także propozycja założenia pierwszego Muzeum Esperanta.

Wreszcie kulminacyjnym momentem kongresu było uroczyste posadzenie dębu esperantystów w Sopocie. Odbyło się to 31 lipca z okazji przypadającej w 1927 roku

peranto la 31an de julio 1927, zbiory ÖNB, sygn. 701635-B.19,2, https://digital.onb.ac.at/RepViewer/viewer.faces?doc=DTL_6266315&order=1&view=SINGLE [dostęp: 3.07.2021].

²⁸ Por. DAZ 21.07.1927, nr 168: 5; DNN 21.07.1927, nr 168: 1. Beilage der DNN.

²⁹ *Loĝejo karto No. 513* (XIX. Universala Kongreso de Esperanto Danzig 28 Julio – 4. Aŭgusto 1927), zbiory ÖNB, sygn. E7.2.2/2355, https://digital.onb.ac.at/rep/osd/?BAG_12516088 [dostęp: 3.07.2021]; *Loĝejo karto No. 392* (XIX. Universala Kongreso de Esperanto Danzig 28 Julio – 4. Aŭgusto 1927), zbiory ÖNB, sygn. EspObj 3155, https://digital.onb.ac.at/rep/osd/?BAG_21264743 [dostęp: 3.07.2021].

³⁰ Daniluk 2022: 50.

³¹ *Bileto por la Ŝipekskurso No. 587* (Teilnahmekarte für eine Schiffahrt auf dem Passagierdampfer Paul Beneke anlässlich des 19. Esperanto-Weltkongress, Danzig 1927), zbiory ÖNB, sygn. EspObj 3158, <https://digital.onb.ac.at/rep/osd/?1133D5D3> [dostęp: 4.07.2021].

40 rocznicy powstania „języka międzynarodowego”. Jubileuszowy dąb posadzono na polanie w Dolinie Echa, w rejonie współczesnej ulicy Mikołaja Reja. Obok drzewa umieszczono pomnik w kształcie stosu kamieni ozdobionych płytą z napisem, a dróżce, która prowadziła do dębu, nadano nazwę Drogi Esperanto (Esperantoweg). Umieszczono przy niej głaz z wrytą nazwą i drogowskazem prowadzącym do polany. W tym wypadku badacz, opierający się wyłącznie na efemerach, byłby bezradny (nie licząc drobnej wzmianki w księdze kongresowej). Opis tych wydarzeń możemy szczegółowo odtworzyć przede wszystkim na bazie dostępnych doniesień prasowych³², częściowo zaś relacji oraz fotografii³³.

* * *

Zaryzykuję stwierdzenie, że efemery nie są obecnie rodzajem źródeł, po które historycy sięgają często i chętnie. Nie należą one do „klasycznych” źródeł, o których studenci Klio uczą się na zajęciach podczas pierwszych semestrów studiów. Nie pomaga też fakt, że są zwykle rozproszone w różnych zbiorach w wielu bibliotekach czy archiwach, występują też pod różnymi nazwami.

Z pewnością już sama definicja, czym jest efemera, także nastrocza niejednemu historykowi problemów. Do tego dochodzi również tak prozaiczna kwestia, jak sposób zapisywania efemery w aparacie naukowym — w przypisach czy bibliografii.

Powyższe mankamenty nie są jednak najważniejsze. Choć rola i funkcja efemer z perspektywy historyka mogą się zdecydowanie różnić (z jednej strony, tematem i zakresem przyjętego tematu badawczego, z drugiej, stopniem dostępności i charakterem zachowanych efemer), to można pokusić się o generalną ocenę efemer jako źródła historycznego.

Przytoczone przykłady zachowanych źródeł tego typu, przeanalizowane pod kątem ich przydatności w przedstawieniu przebiegu XIX Światowego Kongresu Esperantystów, ukazują dobitnie, że efemery z punktu widzenia historyka zazwyczaj same w sobie są mało użyteczne. Choć zawierają informacje, które mogą być (i są!) przedmiotem analizy choćby językoznawców, kulturoznawców czy badaczy pamięci, to jednak w oczach historyka najczęściej dotyczą bardzo niewielkiego wycinka przeszłości. Wymaga on dopiero zapoznania się z wieloma podobnymi źródłami, by móc formułować na ich podstawie jakiegokolwiek wiążące wnioski. Bez nadania im odpowiedniego kontekstu, osadzenia w szerszej perspektywie, ich użyteczność sprowadza się zasadniczo do trzech funkcji.

Pierwsza wydaje się banalna, niemniej jednak nie można jej pominąć. Nierzadko efemery stanowią źródło cennej — zwykle słabo rozpoznanej i przez to rzadziej

³² Przede wszystkim zob. wydania „Danziger Neueste Nachrichten” (20–23.07.1927, 25–30.07.1927, 1–4.08.1927) oraz wydania „Danziger Allgemeine Zeitung” (21.07.1927, 26.07.1927, 27.07.1927 i 29.07.1927 oraz 1–4.08.1927).

³³ Kilkanaście ujęć zachowało się w zbiorach ÖNB.

istniejącej w obiegu — ikonografii. Są w ten sposób wykorzystywane całe efemery (na przykład plakaty, znaczki pocztowe) lub ich fragmenty (nagłówki papeterii firmowej, zdjęcia z prawa jazdy itp.).

Po drugie, niejednokrotnie efemery — dzięki swojej różnorodnej formie — stanowią atrakcyjne uzupełnienie wystaw historycznych, będąc kolejnym źródłem, dzięki któremu można kształtować narrację, obok obiektów (artefaktów) i ikonografii (zdjęć, rysunków).

Po trzecie wreszcie, efemery służą tylko (albo aż) do potwierdzenia, względnie doprecyzowania, informacji z innego rodzaju źródeł. Innymi słowy, same efemery rzadko pozwalają na poprowadzenie narracji bez wsparcia się innymi danymi, niemniej jednak często pozwalają je uzupełnić lub potwierdzić. W tym kontekście należy z całą stanowczością podkreślić, że jednocześnie efemery mają bardzo duży walor dla historyka, zważywszy na ich użyteczność i aktualność. Połączenie tych dwóch cech czyni z efemer w oczach historyka materiał o wyjątkowym znaczeniu. Należy je zaliczyć do jednych z najbardziej wiarygodnych źródeł, jakimi współczesny badacz może dysponować.

Na koniec należy zwrócić uwagę na fakt, że w większości wypadków, zważywszy na wciąż nienależyte rozpoznanie tej bazy źródłowej, to właśnie efemery mogą dziś uchodzić za jeden z bogatszych, choć niełatwy i rozproszony, rezerwuar danych, które nadal czekają na przebadanie przez historyków.

Bibliografia

Materiały archiwalne

Kolekcja efemer esperanckich w Österreichische Nationalbibliothek, Wien; kolekcja efemer w zbiorach PAN Biblioteki Gdańskiej, Gdańsk.

Prasa

„Danziger Allgemeine Zeitung” 1921–1922, 1925, 1927, 1931.

„Danziger Neueste Nachrichten” 1927, 1932.

„Danziger Volksstimme” 1925, 1927.

„Gazeta Gdańska” 1921.

„Gazeta Gdańsk — Echo Gdańskie” 1926–1927.

„Zoppoter Zeitung” 1920–1921.

Artykuły i opracowania

Daniluk J. (2022), *Dwudziestolecie pomiędzy. Miniatury o Wolnym Mieście Gdańsku (1920–1939)*, Gdańsk.

Friedrich J. (2015), *Walka obrazów. Przedstawienia wobec idei w Wolnym Mieście Gdańsku*, Gdańsk.

- Glybowski A. (1962), *O esperancie*, Warszawa.
- Golec J. (2008), *Gdański ruch esperancki 1907–2007*, Sopot.
- Guidlibro tra Dancigo* (1912), Danzig.
- Illustrita guidlibro tra Pollanda kaj libera urbo Danzing (Gdansk)* (1927), Kraków.
- Kongreso libra. XIX. Universala Kongreso de Esperanto kaj III. Somera Universitato en Esperanto. Danzig 28 VII – 4 VIII 1927* (1927), [b.m.w.].
- Ledermann R. (1912), *Das Esperanto, ein Kulturfaktor — Festschrift anlässlich des 7. Deutschen Esperanto-Kongresses Danzig, Zoppot, vom 27. Juli bis 1. August 1912*, Danzig.
- Root M. (1927), *Bahaaj sciencaj pruvoj de vivo post morto. Parolado en la dua Bahaa Fakkunveno dum la XIX. Universala Kongreso de Esperanto en la libera urbo Danzig, la 1. Augusto 1927*, Nymburk.
- Schor E. (2016), *Bridge of Words: Esperanto and Dream of Universal Language*, New York.
- Żelazny W. (2012), *Ludwik Zamenhof. Życie i dzieło. Recepcja i reminiscencje. Wybór pism i listów*, Kraków.
- Żytyński J. (1987), *Esperanto i esperantysty*, Warszawa.

The 19th World Esperanto Congress in Danzig in 1927 in the light of ephemeral prints: A contribution to the issue of ephemera as a historical source

Summary

This paper is an attempt to synthetically present the value of the ephemera as a source from a historian's perspective. An example was the collection of ephemera associated with the 29th World Congress of Esperantists (or: Esperanto), hosted in 1927 by Gdańsk (Danzig).

Keywords: esperanto, World Esperanto Congress, Danzig/Gdańsk